

Gramatiky češtiny

Jako *mluvnice* neboli *gramatika* se obvykle označuje kniha, která popisuje strukturu toho kterého jazyka, tzn. vztahy mezi jeho jazykovými jednotkami (např. slovy nebo fonémy) a pravidla pro spojování a obměny těchto jednotek. Základem gramatiky jsou výklady fonologie (hláskosloví), morfologie (tvarosloví) a syntaxe (větné skladby).

Nejstarší mluvnici českého jazyka je *Grammatyka česká v dvojí stránce*, vytištěná roku 1533 v Náměšti nad Oslavou. Jde o tzv. komentářovou mluvnici, která se věnuje jen vybraným otázkám (konkrétně šlo o některé otázky pravopisné a tvaroslovné) a nesnaží se popsat mluvnickou stavbu češtiny vcelku. Takový cíl si klade až latinsky psaná mluvnice Vavřínce Benedikta z Nudožer (1603), která se jako první zabývá vedle morfologie i českou syntaxí. Vrcholem mluvnické aktivity českých jezuitů v 17. století je obsáhlá a podrobná *Čechořečnost* Václava Jana Rosy (1672), pokoušející se systematicky pojmut nejen všechny jazykové jednotky skutečně používané, nýbrž i ty potenciální (srov. řadu *muž – mužik – mužiček – mužičíček „et cetera“*). Vzorem pro novodobé gramatické popisy češtiny se stala věhlasná německy psaná mluvnice Josefa Dobrovského (1809, přeprac. 1819). Řadu českých gramatik 20. století otevírá *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé* Jana Gebauera (1900), ve druhé polovině století měla největší vliv *Česká mluvnice* Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky (1. vyd. 1951) a její kratší školská verze *Stručná mluvnice česká* (1. vyd. 1950).

Během 19. a zejména 20. století se postupně stalo zvykem doplňovat výklady o hláskosloví, o tvarosloví a o skladbě naukou o tvoření slov, obecným pojednáním o jazyce a o funkčním rozvrstvení češtiny, méně často též poučením o slohu, o pravopise a/nebo o slovní zásobě a někdy i stručným přehledem dějin českého jazyka. Mluvnice češtiny se tak proměňovaly v komplexněji pojaté nauky o českém jazyce (název *Nauka o českém jazyku* dal v roce 1972 svému zevrubnému pojednání o češtině Vladimír Šmilauer).

Zájemcům o problematiku mluvnického popisu současné češtiny jsou k dispozici následující knižní publikace.

Mluvnice češtiny

Do dnešní doby nejobsáhlejší a koncepčně nejucelenější gramatický popis češtiny představuje třísvazková *Mluvnice češtiny*. Vyšla v letech 1986–1987, vydalo ji nakladatelství Academia a její plný text je k dispozici na <http://www.ujc.cas.cz/veda-vyzkum/publikace/akademicka-mluvnice-cestiny.html>. Jedná se o mluvnici vědeckou, její text je tedy poměrně náročný. První svazek obsahuje informace o zvukové stavbě jazyka, stavbě slov z morfémů a o tvoření slov, druhý svazek představuje jednotlivé slovní druhy a uvádí také poměrně rozsáhlá poučení o spisovných tvarech slov (v této části vychází z vlastní databáze dokladů). Třetí svazek se věnuje skladbě včetně stavby textu.

Příruční mluvnice češtiny

Příruční mluvnice češtiny vyšla poprvé v roce 1995, v roce 1996 vyšlo opravené vydání. V jednom svazku zahrnuje informace o zvukové stavbě jazyka, tvoření tvarů slov, tvoření nových slov, o skládání slov do vět, o stavbě textu i o stylistice. Je určena studentům i učitelům na všech stupních škol stejně jako široké veřejnosti. Rozlišuje jazykové prostředky spisovné, hovorové a substandardní (nespisovné), takže v ní lze získat poučení o kultivovaném projevu psaném i mluveném. Zdrojem dokladů a jejich hodnocení není žádný jazykový korpus. V současnosti jde o veřejnosti nejpřístupnější moderní mluvnici češtiny.

Čeština – řeč a jazyk

Publikace *Čeština – řeč a jazyk* vyšla poprvé v roce 1996, nejnovější aktualizované vydání je z roku 2011. K popisu jazyka přistupuje na základě rozdílu mezi jeho systematickou stránkou a používáním (odtud název). Pokrývá svým výkladem rovnoměrně všechny tradičně popisované stránky jazyka (zvuková stránka jazyka je zpracována stručněji než oblasti ostatní), soustřeďuje se především na češtinu spisovnou. Svým stylem předpokládá zkušenějšího čtenáře, vedle praktických informací ve značné míře prezentuje i teoretické náhledy. Stejně jako *Mluvnice češtiny* a *Příruční mluvnice češtiny* nevychází z korpusového materiálu.

Základní mluvnice českého jazyka

Základní mluvnice českého jazyka vyšla v pedagogickém nakladatelství SPN v roce 2004. Přístupnou formou shrnuje poznatky, které jsou předmětem výkladu v hodinách češtiny na základní a střední škole, a představuje tak souhrn toho, co by měl o českém jazyce vědět každý maturant. Po obecných výkladech následují výklady o zvukové stránce češtiny, o významech slov a o tvoření slov, o tvarosloví a o skladbě a základní informace o slohu. Pravopis se vysvětluje uvnitř jednotlivých kapitol (např. psaní *i/y* v přičestích v kapitole o skladbě).

Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví

První díl *Mluvnice současné češtiny* (2010) věnuje největší pozornost tvarosloví, v menší míře potom lexikologii a slovotvorbě, spíše v náznačích zůstávají poučení o dějinách češtiny, stavbě textu a pravopisu. Mluvnice je proklamativně nenormativní, všímá si tedy i nespisovných prostředků, a to na korpusovém základě. Korpusy, ze kterých se vychází, však nepokrývají češtinu jako celek, výklad má tudíž omezenou platnost. V jednotlivých kapitolách se vyskytuje množství nejednoznačností, nezřídka i věcných chyb, naopak užitečné jsou frekvenční charakteristiky jednotlivých komentovaných tvarů a výklad o fonetice. Celkově mluvnici nelze doporučit pro poučení o spisovné češtině.

Mluvnice současné češtiny 2: Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu

Druhý díl *Mluvnice současné češtiny* (2014) se věnuje syntaxi na základě rozsáhlého systematicky zpracovaného materiálu (Pražského závislostního korpusu) a představuje ucelené pojednání o skladbě (především) spisovné češtiny. Je zcela nezávislý na prvním dílu a podává spíše vědecký než veřejnosti snadno přístupný výklad. Řadu témat popisuje zatím nejuceleněji z dostupných mluvnic.

Akademická gramatika spisovné češtiny

Akademickou gramatiku spisovné češtiny vydalo nakladatelství Academia v roce 2013. Obsáhlá jednosvazková mluvnice se věnuje základním tématům gramatické stavby češtiny, vybraným pravopisným jevům a stavbě textu včetně pragmatických aspektů používání jazyka. Je psána na základě korpusu psaného jazyka a rozlišuje prostředky spisovné od nespisovných. Ve většině svých pasáží je obšírně popisná – např. pojednání o tvoření slov, konkurenci tvarů slov i o slovosledu představují prozatím nejobsáhlejší výklady na daná témata mezi českými mluvnicemi. Celkově však mluvnici chybí ucelená koncepce a to spolu s nově (a mnohdy i neopodstatněně) zaváděnou terminologií ztěžuje orientaci v ní a její využitelnost v praxi.

P. S., R. A.